

KS. KAZIMIERZ ŁATAK CRL
WSD Elk

KOŚCIÓŁ KATOLICKI NA OBSZARZE DZISIEJSZEJ DIECEZJI ELCKIEJ PRZED REFORMACJĄ

Wstęp

Bullą „Totus Tuus Poloniae Populus” z dnia 25 marca 1992 roku papież Jan Paweł II dokonał reorganizacji dotychczasowej struktury administracyjnej Kościoła katolickiego w Polsce, powołując nowe diecezje i metropolie. Wśród nowych diecezji była także diecezja elcka, którą włączono do metropolii warmińskiej¹

Utworzona diecezja powstała z części wyłączonych z diecezji łomżyńskiej – 40 parafii, i warmińskiej – 89 parafii; granicami objęła całe istniejące wówczas województwo suwalskie, czyli powierzchnię 11 tys. km²; liczyła ok. 490 tys. mieszkańców, z których 450 tys. przyznawało się do katolicyzmu, a 55% zamieszkiwało w miastach. Do największych miast zaliczały się: Suwałki, Elk, Augustów i Giżycko. Na tysiąc mieszkańców przypadało tu: nieco ponad 6 zawieranych małżeństw, 16 urodzeń i 8 zgonów. Bezrobocie sięgało 24%. Statystyczna parafia liczyła ponad 4 tys. wiernych, na jednego księdza przypadało ok. 3 tys. wiernych²

W minionym dziesięcioleciu liczba mieszkańców zmniejszyła się o 40 tys. i o tyleż samo liczba wiernych. Odływ ludności tłumaczy się zniesieniem województwa, a przede wszystkim brakiem zatrudnienia. Diecezja ma dzisiaj 151 parafii w 21 dekanatach, 312 księży, 73 kleryków

¹ Zob. *Dekret o ustanowieniu i określeniu granic nowych diecezji i prowincji kościelnych w Polsce oraz przynależności metropolitalnej poszczególnych diecezji*, w: *Kronika Urzędowa Diecezji Elckiej* 1:1992, s. 23-24; *Nowe diecezje Kościoła katolickiego w Polsce*, red. L. Adamczuk i W. Zdaniewicz, Warszawa 1992, s. 193-195; R. Szewczyk, *Bulla „Totus Tuus Poloniae Populus” i ustanowienie Diecezji Elckiej*, w: *Elckie Studia Teologiczne* 3:2002, s. 293-298.

² W. Ziemia, *Struktura Diecezji Elckiej w chwili jej powstania*, w: *Przeszłość natchnieniem dla teraźniejszości*, Elk 1996, s. 5-16.

i ok. 440 tys. wiernych³ Statystyczna parafia liczy nieco ponad 3 tys. wiernych, na jednego księdza przypada ok. 1500 wiernych. W trzech parafiach i w trzech punktach duszpasterskich liturgia sprawowana jest także w języku litewskim⁴ Diecezję zamieszkują również katolicy obrządku bizantyjsko-ukraińskiego⁵, ewangelicy⁶, metodyści, baptyści⁷, prawosławni⁸, starowierzy⁹ Spośród innych religii zauważyć trzeba niewielką liczbę muzułmanów, oraz świadków Jehowy.

Obszar diecezji odznacza się bogactwem przyrody, która zachowała się w stosunkowo czystym stanie. Na czoło wysuwają się jeziora i lasy. Nadmienię, że spośród 17 największych polskich jezior, 7 znajduje się na terenie diecezji ełckiej¹⁰

Jednak nie o bogactwie przyrody będzie mowa w niniejszym artykule, lecz o dawnej kulturze religijnej w tym regionie, w którą bardzo wyraźnie wpisał się Kościół Katolicki. Kwerenda objęła okres od początków chrześcijaństwa do reformacji, tj. do 1525 roku. Niestety, w literaturze historycznej nie mamy zbyt wielu opracowań na ten temat. Można nawet powiedzieć, że jest to rejon zaniedbany pod tym względem.

Jeśli chodzi o część wyłączoną z diecezji warmińskiej, a więc rejon ełcki, giżycki, olecki, gołdapski, węgorzewski i piski, to do 1945 roku leżała ona w granicach Prus Wschodnich. Historycy niemieccy koncentrowali uwagę przede wszystkim na dziejach diecezji i parafii protestanckich. O katolicyzmie wspominali bardzo ogólnie i najczęściej tylko we wstępie. Po 1945 roku o katolickiej przeszłości tej części diecezji warmińskiej pisali bp Jan Obląk, ks. Alojzy Szorc, Aleksander Rogalski, ks. Andrzej Kopiczko oraz ks. Zdzisław Mazur. W większości jednak ograniczano się do przypomnienia najważniejszych dat¹¹

³ Zob. *Schematyzm Diecezji Ełckiej 2003*, s. 33.

⁴ Parafie: Puńsk, Sejny i Smolany. Punkty duszpasterskie: Żegary, Widugiery, Suwałki.

⁵ Mają swoje parafie i ośrodki duszpasterskie w: Węgorzewie, Baniach Mazurskich, Kruklankach, Giżycku, Chrzanowie k. Ełku.

⁶ Mają swoje parafie i ośrodki duszpasterskie w: Ełku, Rynie, Giżycku, Mikołajkach, Suwałkach.

⁷ Mają swoje ośrodki duszpasterskie w Ełku.

⁸ Mają swoje parafie i ośrodki duszpasterskie w: Ełku, Giżycku, Augustowie.

⁹ Mają swoje parafie w: Gabowych Grądach k. Augustowa.

¹⁰ W. Ziemia, *Struktura Diecezji Ełckiej*, s. 12.

¹¹ J. Obląk, *Historia Diecezji Warmińskiej*, Olsztyn 1959; A. Rogalski, *Kościół katolicki na Warmii i Mazurach*, Warszawa 1956; A. Szorc, *Dzieje Diecezji Warmińskiej (1243-1991)*, Olsztyn 1991; Tenże, *Dominium warmińskie 1243-1772*, Olsztyn 1990; A. Kopiczko, *Ustrój i organizacja Diecezji Warmińskiej w latach 1525-1772*, Olsztyn 1993; Z. Mazur, *Diecezja Sambijska, Gołdap-Giżycko-Ełk* 1994.

Część wyłączona z diecezji łomżyńskiej, a zatem rejon augustowski, rajgrodzki, suwalski i sejneński, jest lepiej reprezentowana w historiografii dzięki pracom ks. prof. Witolda Jemielitego¹² Ale i tu jest jeszcze wiele do zrobienia.

Zaledwie 25% parafii obecnej diecezji elckiej doczekała się opracowań monograficznych, częściowych lub całościowych. Najczęściej są to prace magisterskie broniące na Wydziale Teologicznym Akademii Teologii Katolickiej przekształconej w Uniwersytet Stefana Kardynała Wyszyńskiego lub nowo powstałego Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego¹³

Pierwotna kultura religijna na obszarze dzisiejszej diecezji elckiej.

Pierwszymi stosunkowo dobrze znanymi mieszkańcami na ziemiach dzisiejszej diecezji elckiej byli Jaćwingowie, którzy przetrwali do XIII wieku, tj. do wyniszczenia ich przez krzyżaków¹⁴

Wśród Jaćwingów rozpowszechniony był kult słońca i ognia. Nie wznosili oni bogom świątyń, ani posagów na ich cześć. Bóstwom składali ofiary ze zwierząt, a może i z ludzi. Ołtarze ofiarne znajdowały się w świętych gajach, z których jeden zachował się do dzisiaj w lesie koło Starych Juch. Ołtarz ten to granitowy głaz o średnicy trzech metrów. Z „Kroniki Wołyńskiej” wiemy o istnieniu u Jaćwingów kapłanów. Takim był np. Skomand, który obok powinności kapłańskich pełnił równocześnie funkcję wodza drużyny plemiennej. Kadłubek natomiast wspomina w swojej kronice, że Jaćwingowie wierzyli w życie pozagrobowe, wędrówkę dusz swych zmarłych, etc¹⁵

Początki misji chrześcijańskiej.

Próbie chrystianizacji Jaćwingów podjęto już w XI wieku z inicjatywy Bolesława Chrobrego. Pierwszym misjonarzem Jaćwierzy był św. Brunon z Kwerfurtu, zamordowany w marcu 1009 roku. Według tradycji miejscem męczeńskiej śmierci Brunona miały być okolice Giżycka, stąd rozwinięty tu

¹² W. Jemielity, *Diecezja augustowska czyli sejneńska w latach 1818-1872*, Lublin 1972; Tenże, *Sanktuaria maryjne w Diecezji Łomżyńskiej*, Łomża 1991; Tenże, *Diecezja Łomżyńska*, Łomża 1990.

¹³ Prace te powstały pod kierunkiem naukowym ks. Kazimierza Łataka oraz ks. Zdzisława Mazura.

¹⁴ J. M. Bagiński, *Dawni mieszkańcy Ziemi Elckiej do końca XVIII wieku*, w: *Przeszłość natchnieniem dla przyszłości*, s. 19-29; A. Gieysztor, *Jaćwież*, w: *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 1, Warszawa 1964.

¹⁵ J. M. Bagiński, *Dawni mieszkańcy Ziemi Elckiej do końca XVIII wieku*, s. 26.

kult i sanktuarium tego świętego¹⁶. Po Brunonie akcję misyjną wśród Jaćwingów prowadził biskup pomorski Reibern. Ale i jemu niewiele udało się dokonać. Jaćwingowie okazali się ludem opornym na nowe przesłanie religijne. W XIII wieku Krzyżacy przypuścili ostateczny atak na Jaćwież, zakończony całkowitą klęską jej mieszkańców i podziałem tych ziem pomiędzy Zakon, Litwę, Ruś i Polskę. Na skrawku, który dzisiaj znajduje się w granicach diecezji ełckiej, nowe życie zaczęło kiełkować dopiero pod koniec XIV wieku za sprawą krzyżackiej akcji kolonizacyjnej¹⁷

Próby utworzenia diecezji

Pierwsza próba utworzenia diecezji w dzisiejszym rejonie ełckim sięga 1243 roku, czyli podziału Prus na cztery diecezje: chełmińską, pomezzańską, warmińską i sambijską. Około 1245 roku legat papieski Albert mianował dominikanina Henryka na pierwszego biskupa Jaćwingów, a jego diecezja miała się rozciągać na wschód od Wizny i na północ od Narwi. Decyzje legata potwierdził w 1249 roku papież Innocenty IV, ale nominat nie przybył do swej diecezji¹⁸.

Przynajmniej od 1256 roku inicjatywę założenia na tych ziemiach biskupstwa podjęła strona polska w osobie księcia Bolesława Wstydliwego. Biskupstwo miał tworzyć metropolita gnieźnieński Pełka. Niestety, i tym razem biskupstwo nie zostało zorganizowane. Rozpoczęta zaś w tym samym czasie walka o te ziemie między Zakonem i Polską zakończyła się klęską dla polskich panów. W następstwie ziemie te przydzielono do diecezji sambijskiej oraz warmińskiej¹⁹.

Część Jaćwieży, która dzisiaj stanowi wschodnią część diecezji ełckiej ok. 1270 roku opanovała Litwa. Ta część od 1387 roku znalazła się w zasięgu diecezji wileńskiej²⁰

¹⁶ Z. Mazur, Giżycko. Święty Brunon wpisany w historię miasta, Giżycko 2001; J. Strzelczyk, *Apostołowie Europy*, Warszawa 1997, s. 210-229; J. Wojtkowski, *Teologia ewangelizacji i męczeństwa św. Brunona z Kwerfurtu*, w: *Przeszłość natchnieniem dla przyszłości*, s. 39-54.

¹⁷ R. Bodański, *Początki organizacji kościelnej na terenie dzisiejszej Diecezji Ełckiej*, w: *Przeszłość natchnieniem dla przyszłości*, s. 55-61; A. Kopiczko, *Dzieje miasta i parafii Elk w średniowieczu*, w: *Przeszłość natchnieniem dla przyszłości*, s. 63-66; B. Kumor, *Geografia historyczna dzisiejszej Diecezji Ełckiej*, w: *Przeszłość natchnieniem dla przyszłości*, s. 31; J. M. Bagiński, *Dawni mieszkańcy Ziemi Ełckiej*, *Przeszłość natchnieniem dla przyszłości*, s. 26-27.

¹⁸ R. Bodański, *Początki organizacji kościelnej na terenie dzisiejszej Diecezji Ełckiej*, s. 55n.; B. Kumor, *Geografia historyczna dzisiejszej Diecezji Ełckiej*, s. 31-32; W. Abraham, *Powstanie Kościoła łacińskiego na Rusi*, Lwów 1904, s. 156.

¹⁹ W. Abraham, *Powstanie Kościoła łacińskiego*, s. 157; B. Kumor, *Geografia historyczna dzisiejszej Diecezji Ełckiej*, s. 31-32.

²⁰ B. Kumor, *Geografia historyczna*, s. 32; W. Jemielity, *Diecezja augustowska czyli sejneńska*, s. 10n.

Parafie, kaplice filialne, archidiakonaty i dekanaty

Przed 1517 rokiem na obszarze dzisiejszej diecezji ełckiej sieć parafialna była więcej niż skromna. W części warmińskiej nowa kolonizacja zaczęła się dopiero na przełomie XIV/XV wieku, a rozmachu nabrała dopiero w drugiej połowie XV wieku. W części łomżyńskiej nowa kolonizacja zaczęła się jeszcze później, bo dopiero w XVI wieku z inicjatywy królowej Bony i Zygmunta Augusta. Zarówno w jednej, jak i w drugiej części diecezji osady z metryką XIV i XV- wieczną są rzadkością²¹

Przyjrzyjmy się najpierw sieci parafialnej w części wyłączonej z diecezji warmińskiej. Z 97 istniejących tu dzisiaj parafii metryka zaledwie 13 sięga okresu przedreformacyjnego. Powstawały one z inicjatywy wielkich mistrzów lub komturów brandenburskich zakonu krzyżackiego.

Najstarszą z nich jest parafia ełcka. Życie religijne koncentrowało się tu pierwotnie wokół kaplicy zamkowej, otwartej ok. 1398 roku. W 1425 roku osada, po uzyskaniu praw miejskich, otrzymała też odrębną świątynię parafialną wzniesioną z inicjatywy wielkiego mistrza zakonu Pawła von Russdorffa. Zapis z 1469 roku wspomina o proboszczu ełckim Pawle, zaś zapis z 1484 roku o konserwacji ołtarza w kościele²²

W I poł. XV wieku powstały też parafie w Radziejach, w Drygałach oraz w Piszcu. O parafii w Radziejach dokumenty wspominają pod 1437 rokiem²³, o parafii w Drygałach pod rokiem 1438²⁴, zaś o parafii w Piszcu pod rokiem 1449²⁵

Na trzecie ćwierćwiecze XV wieku przypada założenie parafii w Krukłankach²⁶, w Węgielsztynie²⁷, w Giżycku²⁸, w Miłkach²⁹ i w Białej

²¹ B. Kumor, *Geografia historyczna*, s. 32n.

²² A. Kopiczko, *Dzieje miasta i parafii Elk w średniowieczu*, s. 71-72; K. Łatak, *Kościół Najświętszego Serca Pana Jezusa w Elku*, Elk 1992; J. Kawecki, B. Roman, *Elk. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1970.

²³ Radzieje otrzymały przywilej lokacji w 1437 roku od Jana Beenhausena, komtura Brandenburskiego. Przywilej lokacyjny zapewniał uposażenie dla proboszcza oraz kościoła św. Mikołaja. Na początku XVI wieku parafia w Radziejach należała do dekanatu reszelskiego. Zob. *Rocznik Diecezji Warmińskiej 1985*, s. 511.

²⁴ Zob. *Rocznik Diecezji Warmińskiej 1985*, s. 437.

²⁵ Tamże, s. 441.

²⁶ Parafia wymieniona jest po raz pierwszy w 1479 roku. Na wniosek Marcina Letczena został tu mianowany proboszczem Jakub Engelbrecht. Zob. Tamże, s. 199.

²⁷ Wieś założona w 1406 roku przez Ulryka Jungingena. W dokumencie lokacji przewidziano uposażenie dla kościoła parafialnego, który w źródłach został wymieniony po raz pierwszy w 1478 roku. Zob. Tamże, s. 512.

²⁸ Już na początku XIV wieku w Giżycku istniał zamek krzyżacki, przebudowany w 1348 roku. Kościół parafialny wymieniony tu został po raz pierwszy w 1481 roku. Zob. Tamże, s. 197.

Piskiej³⁰. W ostatnim ćwierćwieczu XV wieku założono parafie w Starych Juchach³¹, w Kalinowie³² i Węgorzewie³³. Natomiast w pierwszych latach XVI wieku utworzono tu tylko jedna parafię – w Kumielsku³⁴.

Niezależnie od kościołów parafialnych funkcjonowały kaplice przy zamkach oraz w miejscowościach, gdzie liczba osadników była zbyt mała, by zakładać parafię a odległość od parafii była tak duża, że ludzie ci nie mogliby wypełniać obowiązków religijnych. Takie kaplice funkcjonowały m.in. w Rynie od 1377 roku³⁵, w Klusach od 1454 roku³⁶, w Rożyńsku od 1475 roku³⁷, w Mikołajkach od 1444 roku³⁸, w Stradunach od 1487 roku³⁹, w Wydminach od 1480 roku⁴⁰, w Sterławkach od 1490 roku⁴¹ i w Orzyszu od 1516 roku⁴².

Kościoły parafialne i kaplice fundowali z reguły wielcy mistrzowie lub komturowie brandenburscy zakonu krzyżackiego, co wystawia im dobre świadectwo. Spośród wielkich mistrzów najbardziej zasłużeni na tym polu

²⁹ Miłki mają metrykę XIV wieczną. Kościół parafialny wymieniony został w 1481 roku, należał do dekanatu reszelskiego. Zob. Tamże, s. 200.

³⁰ Biała Piska została założona w 1428 roku, prawa miejskie otrzymała dopiero w 1772 roku. Kościół parafialny wymieniony został w dokumentach w 1481 roku, należał do dekanatu reszelskiego. Zob. Tamże, s. 436.

³¹ Zob. Osada posiada starożytną metrykę. W 1461 roku komtur brandenburski Wit Gich lokował powtórnie osadę. Wieś należała początkowo do parafii w Ełku. W 1487 roku erygowano w Starych Juchach odrębną parafię. Zob. Tamże, s. 193.

³² Zob. Tamże, s. 189.

³³ Już w 1312 roku istniał w Węgorzewie zamek krzyżacki, zniszczony przez Kiejstuta w 1365 roku, odbudowany potem w 1398 roku. Na zamku tym dnia 20.X.1340 roku biskup warmiński Herman z Pragi i biskup sambijski Jan dokonali rozgraniczenia swoich diecezji. Osada otrzymała przywilej lokacyjny w 1341 roku, a prawa miejskie w 1571 roku. Kościół w Węgorzewie wzmiankowany jest w 1489 roku. Zob. Tamże, s. 514.

³⁴ Najstarsza wzmianka o kościele i parafii w Kumielsku pochodzi z 1502 roku. Parafia należała do dekanatu reszelskiego. Zob. Tamże, s. 437.

³⁵ Zob. Tamże, s. 203.

³⁶ Zob. Tamże, s. 190.

³⁷ Wieś założona w 1475 roku. Niedługo potem wzniesiono tu drewnianą, krytą strzechą kaplicę. Zob. Tamże, s. 442.

³⁸ Osada wymieniona jest po raz pierwszy w dokumentach w 1444 roku. Istniała tu już kaplica pw. Św. Mikołaja. Zob. Tamże, s. 310-311.

³⁹ Wymieniony kościół w 1487 roku był kościołem filialnym parafii w Starych Juchach. Zob. Tamże, s. 194.

⁴⁰ Wieś założona przywilejem komtura giżyckiego Bernarda Balzhofena z 28.IV.1480 roku. Niedługo potem wzniesiono tu kaplicę, która należała do parafii w Giżycku. Zob. Tamże, s. 206.

⁴¹ Wieś założona w 1387 roku. W 1490 roku biskup Łuksza Watzenrode zezwolił na otwarcie tu kaplicy. Zob. Tamże, s. 204.

⁴² Osada została założona 2.III.1443 roku. Na początku XVI wieku był tu kościół filialny parafii w Okartowie. Zob. Tamże, s. 439.

działalności to Paweł von Russdorff i Jan Tieffen. Spośród natomiast komturów brandenburskich - Wit Gich.

Parafie i kaplice należały wówczas do dekanatu reszelskiego lub sępopolskiego. Odległości jednej od drugiej były duże, sięgały średnio od 30 do 50 km, a drogi słabe. Stąd od 1490 roku proboszcz parafii w Starych Juchach, Paweł, posiadał np. przywilej rozgrzeszania z rezerwatów biskupich⁴³

W części wyłączonej z diecezji łomżyńskiej na istniejące tu dzisiaj 53 parafie metryką przedreformacyjną legitymują się zaledwie 2 – Rajgród i Krasnybór. Parafia w Rajgrodzie została utworzona w XV wieku, pierwsza wzmianka o niej pochodzi z 1483 roku⁴⁴. Natomiast parafię w Krasnymborze utworzono w 1506 roku z inicjatywy Zygmunta Starego⁴⁵

Duchowieństwo

W części warmińskiej patronat nad istniejącymi tu parafiami i kaplicami, w dobie przedreformacyjnej, sprawował zakon krzyżacki. Kaplice, ze względu na zupełny brak uposażenia, pozostawały pod opieką duchownych zakonnych. Do parafii natomiast sprowadzano księży zazwyczaj z diecezji polskich. Najczęściej byli to księża diecezji płockiej. Z tej diecezji wywodził się proboszcz elcki Paweł, wymieniany w dokumentach od 1469 roku⁴⁶; także proboszcz drygalski Paweł Meski, wymieniany w dokumentach od 1480 roku⁴⁷ oraz proboszcz kalinowski Maciej, wymieniony w 1500 roku⁴⁸. Z archidiecezji gnieźnieńskiej pochodził proboszcz miłecki Mikołaj, wymieniany od 1481 roku⁴⁹, oraz proboszcz starojuchski Stanisław, wymieniony w 1490 roku⁵⁰. Z diecezji chełmińskiej pochodził proboszcz węgielsztyński Jan Lichtscher, wymieniony w 1478 roku⁵¹ oraz proboszcz krukański Jakub Engelbrecht, wymieniany od 1479 roku⁵².

W części łomżyńskiej duszpasterstwo w parafiach prowadzili kapłani diecezji wileńskiej. Do końca XV wieku nie udało się ustalić nazwiska ani

⁴³ Zob. Tamże, s. 193.

⁴⁴ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu*, Poznań 1972, s. 65n; B. Kumor, *Geografia historyczna*, s. 36.

⁴⁵ W. Jemielity, *Sanktuaria maryjne w Diecezji Łomżyńskiej*, s. 55n.

⁴⁶ Zob. *Rocznik Diecezji Warmińskiej 1985*, s. 188.

⁴⁷ Tamże, s. 437.

⁴⁸ Tamże, s. 189.

⁴⁹ Tamże, s. 200.

⁵⁰ Tamże, s. 193.

⁵¹ Tamże, s. 512.

⁵² Tamże, s. 199.

jednego proboszcza. Pierwszym znanym z danych personalnych proboszczem rajgrodzkim jest ks. Stanisław Wilk, wymieniony w dokumencie z 1519 roku⁵³

Wierni

Parafie były ośrodkami małymi. Najstarsze dane o ich demografii pochodzą dopiero z 1500 roku. Sam Ełk, a więc stolica dzisiejszej diecezji, liczył wówczas 600 mieszkańców⁵⁴. W okolicznych wioskach mieszkało nie więcej niż 400 osób. Szacuje się zatem, że parafia ełcka miała w 1500 roku nie więcej niż 1000 wiernych. Inne parafie miały od 300 do 600 wiernych.

Pod względem językowym i narodowościowym byli to przeważnie osadnicy sprowadzeni z Mazowsza, posługujący się językiem polskim⁵⁵. Dlatego też sprowadzano im proboszczów z diecezji polskich. Ale byli tu również Litwini, Niemcy i Rusini. Litwini zamieszkiwali w II poł. XV wieku wieś Oracze, Rusini – wieś Koleśniki, Niemcy – wieś Sajzy⁵⁶.

Życie religijne i formy pobożności

O duszpasterstwie i życiu religijnym wiernych tego regionu wiemy stosunkowo mało. Nie zachowały się żadne wzmianki o bractwach kościelnych. Mało też informacji pozostało na temat ołtarzy, wystroju wnętrza kościołów, ofiarności ludzi.

O niedzielnej mszy świętej mamy tylko dwie wzmianki – z Ełku (1482)⁵⁷ i z Rynu (1490)⁵⁸. O pogrzebie jedną wzmiankę i o ślubie jedną wzmiankę. Odnaleziono nadto jedną wzmiankę o odpuszczeniu (Rożyńsk)⁵⁹ oraz jedną wzmiankę o prowadzonej sprawie o stwierdzenie nieważności zawartego małżeństwa (Kumielsk – 1502)⁶⁰.

⁵³ Zob. J. Wawiórka, *Działalność parafii Narodzenia Najśw. Maryi Panny w Rajgrodzie w latach 1945-1992*, mpis pracy magisterskiej, Warszawa 1996, s. 39.

⁵⁴ A. Kopiczko, *Dzieje miasta i parafii Ełk w średniowieczu*, s. 66; J. Kawecki, B. Roman, *Ełk. Z dziejów miasta i powiatu*, s. 84-85; M. SAWICKI, *Rys historyczny rozwoju samorządu miejskiego w Ełku od powstania miasta do roku 1950*, w: *Przeszłość natchnieniem dla teraźniejszości*, s. 78.

⁵⁵ Z. Kopiczko, *Dzieje miasta i parafii Ełk w średniowieczu*, s. 66-67; M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach*, s. 438.

⁵⁶ Z. Kopiczko, *Dzieje miasta i parafii Ełk w średniowieczu*, s. 66; G. Bandilla, *Ełcka parafia wyznania ewangelicko-augsburskiego*, w: *Przeszłość natchnieniem dla teraźniejszości*, s. 110.

⁵⁷ Z. Kopiczko, *Dzieje miasta i parafii Ełk w średniowieczu*, s. 66.

⁵⁸ Zob. *Rocznik Diecezji Warmińskiej 1985*, s.203.

⁵⁹ Tamże, s. 443.

⁶⁰ Tamże, s. 437.

O formach pobożności możemy wnosić z tytułów kościołów i kaplic. Najwięcej z wznoszonych kościołów i kaplic dedykowano Matce Bożej i św. Katarzynie Aleksandryjskiej. Te patrocinia nosił m.in. kościół parafialny w Ełku, o czym wyraźnie wspomina dokument z 1435 roku. Mają one ścisły związek z pobożnością zakonu krzyżackiego. Najśw. Maryja Panna umieszczona była w formule denominacyjnej zakonu, co zobowiązywało do Jej szczególnej czci i rozpowszechniania Jej kultu. Natomiast kult św. Katarzyny wprowadzono w zakonie pod koniec XIII wieku. Krzyżacy posiadali nawet jej relikwie, a wspomnienie liturgiczne świętej obchodzili od 1297 z uroczystą oktawą. Dokument z 1469 roku, powiększający uposażenie kościoła ełckiego, wspomina o trzech ołtarzach – Najświętszej Maryi Panny, św. Katarzyny i św. Anny⁶¹

Z innych patrociniów mamy: Trójcę Przenajświętszą w Starych Juchach; Najśw. Maryję Pannę w Klusach; św. Jana Chrzciciela w Sterławkach; Św. Mikołaja w Radziejach i w Mikołajkach; Św. Piotra i Pawła w Węgorzewie; św. Leonarda w Stradunach; św. Wawrzyńca w Rynie; św. Erazma w Rożyńsku.

Kaplica w Rożyńsku traktowana była przez ludność okręgu ełckiego, piskiego i giżyckiego jako sanktuarium. Z końca XV wieku zachowały się informacje o odbywanych pielgrzymkach do tego miejsca na święto św. Erazma, a przede wszystkim na uroczystość Przemienienia Pańskiego⁶²

Wnioski

Początki chrystianizacji obszaru dzisiejszej diecezji ełckiej sięgają XI wieku. Powiedzieć trzeba, że akcja się nie powiodła; dała jednak męczenników w osobie Brunona z Kwerfurtu i jego 18 towarzyszy. W XIII wieku akcję misyjną podjął tu zakon krzyżacki. Zamieszkujący ten obszar Jaćwingowie bronili się jednak uparcie, dlatego ich wyniszczono, jako wrogów Ewangelii. Już w XIII wieku podjęto też pierwszą próbę ustanowienia w tym regionie diecezji. Próba nie powiodła się jednak. Plany zarysowane w średniowieczu zrealizował papież Jan Paweł II w 1992 roku.

Po wyniszczeniu Jaćwingów tereny te przez półtora wieku pozostawały niezamieszkałe. Nowa kolonizacja zaczęła się tu dopiero pod koniec XIV wieku. Wraz z kolonizacją szło zakładanie kościołów parafialnych i kaplic.

W części, która podlegała Krzyżakom do reformacji funkcjonowało zaledwie 13 kościołów parafialnych i 8 kaplic. Kościoły budowali i uposażali z reguły Krzyżacy.

⁶¹ Z. Kopiczko, *Dzieje miasta i parafii Elk w średniowieczu*, s. 72.

⁶² Zob. Rocznik Diecezji Warmińskiej 1985, s. 443.

W części, która podlegała Wielkiemu Księstwu Litewskiemu do reformacji funkcjonowały zaledwie 2 kościoły parafialne. Tu kolonizacja na szerszą skalę zaczęła się bowiem dopiero w połowie XVI wieku z inicjatywy Zygmunta Augusta oraz możnowładczych rodzin Chreptowiczów i Radziwiłłów.

Parafie nie były duże pod względem liczby wiernych, za to terytorialnie przypominały placówki misyjne. Obsługiwali je duchowni prowadzani najczęściej z diecezji polskich - płockiej i gnieźnieńskiej.

O religijności wiernych wiemy stosunkowo mało. Skoro jednak proboszczowie przybywali z diecezji polskich, to uprawiane tu duszpasterstwo i proponowane formy pobożności nie mogły odbiegać zasadniczo od ich diecezji macierzystych.

Ośrodkiem częściej uczęszczanym, traktowanym jako sanktuarium, była kaplica w Rożyńsku Wielkim, gdzie czczono św. Erazma oraz Przemienienie Pańskie.